

Il mito dell'Olanda **Politiek en geschiedschrijving in vroegmodern Italië**

Cees Reijner

De honger naar het laatste nieuws over militaire en politieke verwickelingen in het door conflicten getroffen vroegmodern Europa was groot. Dat gold ook voor het Italiaanse schiereiland, waar vooral in de zeventiende eeuw een vloed aan pamfletten, nieuwsbrieven en contemporaine historiografie in omloop werd gebracht. De focus van dit artikel ligt op de Italiaanse geschiedschrijving over de Nederlandse Opstand (1568-1648). Volgens de Italiaanse filosoof en historicus Benedetto Croce (1866-1952) kwam de omvangrijke zeventiende-eeuwse Italiaanse productie van geschiedwerken over de verwickelingen in en buiten Europa voort uit pure nieuwsgierigheid. Om zich op de hoogte te stellen van de verschillende internationale brandhaarden, reisden intellectuelen uit verschillende gebieden van het Italische schiereiland naar door onrust en oorlogen geteisterde streken in Europa.¹

Inderdaad speelde de nieuwsgierigheid van de Italianen zeker een rol bij deze historische interesse voor gebeurtenissen in de wereld.² Maar er was meer aan de hand, in elk geval met de Italiaanse belangstelling voor de Nederlandse Opstand. In dit artikel beargumenteer ik dat de historische werken van Giovanni Costa, Gerolamo Conestaggio en Francesco Bocchi, met de Nederlandse Opstand als onderwerp, inhaakten op interne politieke debatten die hoog op de agenda stonden in de stad of streek van de auteurs.³

De Opstand in de Italiaanse historiografie: een inleiding

De Nederlandse Opstand tegen het Spaans-Habsburgse bestuur was een internationale oorlog die overal in het vroegmoderne Europa op de voet werd

¹ B. Croce, *Storia della età barocca in Italia*, Bari, Laterza, 1929, pp. 99-136.

² Voor een uitgebreide studie over de Italiaanse geschiedschrijving in de Renaissance en de Barok zie E. Cochrane, *Historians and historiography in the Italian Renaissance*, Chicago-Londen, The University of Chicago Press, 1981. Over de Italiaanse historiografie in de late Renaissance en in de tijd van de Contrareformatie zie het nog steeds zeer waardevolle essay van G. Spini, 'I trattatisti dell'arte storica nella Controriforma italiana', in: *Contributi alla storia del Concilio di Trento e della Controriforma* (Quaderni di Belfagor), Florence, Vallecchi, 1948. Van meer recente datum is: W.J. Connell, 'Italian Renaissance Historical Narrative', in: J. Rabasa, M. Sato, E. Tortarolo & D. Woolf (eds.), *The Oxford History of Historical Writing* (volume 3: 1400-1800), Oxford, Oxford University Press, 2012, pp. 347-363; S. Moretti, 'La trattatistica italiana e la guerra: il conflitto tra la Spagna e le Fiandre (1566-1609)', in: *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, 20 (1994), pp. 129-164.

³ Dit artikel is gebaseerd op bevindingen van mijn promotieonderzoek naar de vroegmoderne Italiaanse historiografie over de Nederlandse Opstand, waarbij de focus in eerste instantie lag op geschiedschrijving in Genua.

gevolgd.⁴ Op uiteenlopende manieren werd bericht over de laatste ontwikkelingen van de Opstand. In de vorm van manuscripten, pamfletten, nieuwsbrieven, de eerste “couranten”, maar ook via geschiedwerken, werd het publiek in Europa geïnformeerd.⁵ Italiaanse geschiedenissen over de oorlogen in de Nederlanden vonden hun bestemming in Zuid-, West- en Midden-Europa. In Spanje zagen tientallen kronieken en *relaciones* over de Opstand het licht.⁶

In haar proefschrift *Le Orecchie si piene di Fiandra* onderzoekt Nina Lamal de Italiaanse nieuwsgaring over de troebelen in de Nederlanden en de rol die deze informatie speelde in de beïnvloeding van de Habsburgse politiek op het Italiaanse schiereiland. Lamal analyseert de verschillende nieuwsvormen, waaronder Italiaanse historische werken, en toont aan hoe contemporaine historiografie deel uitmaakte van de informatiestroom over de Opstand. Deze vorm van historiografie onderscheidt zich van de nieuwsgenres door een hogere mate aan contextualisering, commentaar en beschrijving. Ze kenmerken zich door een min of meer aanzienlijk tijdsverschil tussen de historische gebeurtenissen en het moment van de schriftelijke uitwerking en publicatie daarvan.

Vanaf de veertiende eeuw raakte de eigentijdse geschiedschrijving steeds meer in zwang. Voorbeelden van eigentijdse geschiedenissen in de late Middeleeuwen verschenen in de Nederlanden en Italië.⁷ Volgens de Amerikaanse historicus Anthony Grafton stond de *ars historica* in de zestiende en in de eerste decennia van de zeventiende eeuw voor een groot deel in het teken van de taak om enerzijds de enorme informatiestroom die zich over Europa verspreidde te verzamelen en uit te leggen, en anderzijds de hedendaagse ontwikkelingen in verband te brengen met het verleden.⁸ Het historische verhaal diende waarheid te bevatten en gevestigd te

⁴ J. Pollmann, ‘Internationalisering en de Nederlandse Opstand’, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 124, 4 (2009), pp. 515-535, inz. pp. 515-516. In Frankrijk was het werk van Jacques-Auguste de Thou (-1617) een voorbeeld van internationale geschiedschrijving. In zijn universele geschiedenis *Historiarium sui temporis*, Paris, Drouart, 1609-1620, beschrijft hij, op relatief onpartijdige wijze, vanuit de achtergrond van de Franse godsdienstoorlogen de religieuze en politieke omwentelingen in de buurlanden.

⁵ Recente studies besteden steeds meer aandacht voor transnationale nieuwsgaring en geschiedschrijving in de vroegmoderne tijd. Enkele voorbeelden zijn: H.J. Helmers, *The Royalist Republic: Literature, Politics and Religion in the Anglo-Dutch Public Sphere, 1639-1660*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015; H. Dunthorne, *Britain and the Dutch Revolt, 1560-1700*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013; J. Raymond (ed.), *News Networks in Seventeenth-Century Britain and Europe*, London-New York, Routledge, 2006 en A. Pettegree, *The invention of News. How the world came to know about itself*, London, Yale University Press, 2014. Voor de Italiaanse nieuwsgaring over de Opstand zie H. Cools, ‘Some Italian voices on the Dutch liberty, 1560s-1640s’, in: P. Brood & R. Kubben (eds.), *The Act of Abjuration. Inspired and Inspirational*, Nijmegen, Wolf Legal Publications, 2011, pp. 106-117; maar vooral N. Lamal in haar dissertatie *Le Orecchie si piene di Fiandra. Italian news and histories on the revolt in the Netherlands (1566-1648)*, proefschrift KU Leuven-University of St. Andrews, oktober 2014. Mijn dank gaat uit naar Nina Lamal voor het ter inzage geven van haar proefschrift.

⁶ Een uitgebreid overzicht van de vroegmoderne Spaanse geschiedschrijving over de Opstand vindt men in: Y. Rodríguez Pérez, *De Tachtigjarige oorlog in Spaanse ogen. De Nederlanden in Spaanse historische en literaire teksten (circa 1548-1673)*, Nijmegen, Vantilt, 2003.

⁷ Voor de laatmiddeleeuwse historiografie in de Nederlanden zie: A.E.M. Janssen, ‘Kroniek en annalistiek: schakels in een keten’, in: Jo Tollebeek, Tom Verschaffel & Leonard H.M. Wessels (eds.), *De palimpsest: geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000*, Hilversum, uitgeverij Verloren, 2002, pp. 11-25. Een recent overzicht over de middeleeuwse Italiaanse geschiedschrijving is: Sharon Dale, Alison Williams Lewin en Duane J. Osheim (eds.), *Chronicling history: chroniclers and historians in medieval and Renaissance Italy*, University Park Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 2007.

⁸ A. Grafton, *What was history? The Art of History in Early Modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007; zie verder G. Cotroneo, *I Trattatisti dell’Ars historica*, Napoli, Giannini Editore, 1971.

zijn op oudheidkundig onderzoek, kerkgeschiedenis en reisverhalen uit de oude en nieuwe wereld.⁹ Geschiedschrijving werd gezien als een interdisciplinaire opdracht die niet alleen een mooie compositie maar ook een systematische, kritische benadering van allerlei bronnen vereiste. Tot in de zeventiende eeuw bleef dit genre van geschiedschrijving in de vorm van kroniekwerken populair, waarbij het accent lag op recente geschiedenis die door de auteur zelf was beleefd of op directe getuigenissen van tijdgenoten was gebaseerd.

Het grootste deel van de vroegmoderne geschiedschrijving was vooral politiek van karakter. In de zestiende eeuw was officiële geschiedschrijving in veel landen een instrument van de autoriteiten om het beleid van de vorst te rechtvaardigen en zijn politiek te propageren.¹⁰ Geschiedschrijving op het Italiaanse schiereiland had door geopolitieke ontwikkelingen een ander karakter. Veel regio's behoorden direct tot het Habsburgse imperium of waren daar nauw mee verbonden. Deze geopolitieke situatie werd gereflecteerd in de geschiedschrijving in Italië, waar, naast pro-Spaanse geschiedenissen, in de loop van de zeventiende eeuw ook werken op de markt verschenen die het Habsburgse beleid bekritiseerden, ondanks de inspanningen van de Habsburgers om de opinie in hun voordeel te doen kantelen. De politieke situatie in Italië was tevens bepalend voor de geschiedschrijving over de rol van de Habsburgers in de opstandige Nederlanden. De *ragion di stato* vormde dan ook de kern van een historiografische trend waarvan de wortels in Italië lagen.

Deze ordenende en politieke functies van vroegmoderne geschiedschrijving in het algemeen moet *in casu* in verband worden gebracht met specifieke factoren die de Italiaanse interesse voor perikelen in de Nederlanden verklaren. Uit onderzoek is gebleken dat deze deels gerelateerd is aan de aanwezigheid van duizenden Italiaanse soldaten in het Spaans-Habsburgse leger.¹¹ Sommige geschiedwerken waren geschreven met het doel om de Italiaanse betrokkenheid bij de oorlogen te benadrukken of om de persoonlijke prestaties van (voormalige) militairen in een mooi uitgegeven boek vast te leggen. Voorbeelden van persoonlijke geschiedenissen zijn het werk van Pompeo Giustiniani en Pier Francesco Pieri, die beiden vochten in het Habsburgse leger onder bevel van de Genuese commandant Ambrogio Spinola.¹²

Een tweede verklaring, die hiermee samenhangt, is het eerder genoemde feit dat een deel van het Italiaanse schiereiland direct of indirect verbonden was met de Habsburgse autoriteiten.¹³ Vroegmoderne auteurs zagen de zwakke structuur van het Habsburgse imperium en de hoge kosten van de oorlogsvoering op veel fronten als een cruciale oorzaken van het standhouden tegen de Spaanse macht in de opstandige

⁹ *Ivi*, pp. 94-96.

¹⁰ Het geval van Spanje is bestudeerd in R.L. Kagan, *Clio & the crown: the politics of history in medieval and early modern Spain*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 2009.

¹¹ Toonaangevende studies over het aandeel van Italiaanse militairen in het Habsburgse leger zijn G. Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004; G. Hanlon, *The twilight of a military tradition: Italian aristocrats and European conflicts, 1560-1800*, London, Routledge, 2003. Over het verband tussen de Italiaanse bijdrage aan de Nederlandse oorlogen en de Italiaanse interesse voor de Opstand, zie Lamal, *Le Orecchie si piene di Fiandra*, cit.; S.A. Vorsters, 'Oude Spaanse en Italiaanse geschiedschrijvers over het Turfschip', in: *Jaarboek Oranjeboom* 45 (1992), pp. 251-311.

¹² Pompeo Giustiniani, *Delle Guerre di Fiandra*, Anversa, Iacochimo Trognese, 1609; Pier Francesco Pieri, *Nove guerre di Fiandra dalli 21 luglio 1624 sino alli 25 d'agosto del 1625. Con l'assedio, e resa di Breda, col seguito del campo cattolico, e dell'olandese, dal capitano Pier Francesco Pieri fiorentino veduto, scritto, e dedicato all'altezza sereniss. Di Toscana*, Venetia, Alberto Besozzo, 1626.

¹³ Een goed overzicht van de Spaans-Habsburgse invloed in Italië bieden de volgende uitgaven: L. Lotti & R. Villari, *Filippo II e il Mediterraneo*, Bari, Laterza, 2003; T.J. Dandeleet & J.A. Marino (eds.), *Spain in Italy: politics, society, and religion 1500-1700*, Leiden, Brill, 2007.

gewesten. Aan het Spaanse hof was de vrees groot dat de Opstand de Habsburgse invloed in Italië negatief zou kunnen beïnvloeden, en er werd dan ook alles aan gedaan om de welwillendheid van de lokale autoriteiten te winnen. Spaanse diplomaten reisden in opdracht van het Habsburgse bestuur af en aan naar Italië met de opdracht de relaties met Italiaanse vorsten en stadsrepublieken goed te onderhouden.¹⁴ Italiaanse kooplieden en militairen stuurden vanuit de Lage Landen (nieuws)brieven en rapporten naar hun patroons. De onderwerpen hadden, naast het laatste nieuws van het oorlogsfront, betrekking op de religieuze, politieke en economische ontwikkelingen in de Nederlanden en de rest van Europa. Italiaanse geschiedwerken vormden vaak het eindpunt van deze nieuwsgaringsketen.¹⁵

Geschiedenissen over de burgeroorlog in de Nederlanden lagen goed in de Italiaanse markt en waren een belangrijk onderdeel van de communicatie over de Opstand.¹⁶ Het hoogtepunt van dit fenomeen lag in de eerste decennia van de zeventiende eeuw, toen de Republiek der Verenigde Nederlanden zich stevig had gepositioneerd in het Europese politieke landschap. Een deel van de uitgaven kwam op de Italiaanse markt tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621), de wapenstilstand tussen de Republiek der Verenigde Provinciën en Spanje. In deze bijdrage betoog ik dat, naast de militaire, informatieve en commerciële factoren die de discussies rond het Bestand voedden, ook de concrete functie van geschiedwerken binnen de lokale context van de auteurs een belangrijke verklaring kan bieden voor de bloei van Italiaanse historiografie over de Opstand. Behalve een niet te stillen nieuwsgierigheid naar de gebeurtenissen in de Nederlanden, was het schrijven over een buitenlandse oorlog een uitstekend middel om actuele politieke kwesties aan de orde te stellen die in Italië speelden. Publicaties over buitenlandse oorlogen liepen minder in het oog bij de plaatselijke autoriteiten en werden niet snel als een bedreiging voor hun positie gezien. De schrijver kon door zijn verhaal over de ontwikkelingen in de Nederlanden, impliciet verwijzen naar politieke verwickelingen en debatten in zijn eigen stad of gebied.

Aan de hand van drie Italiaanse auteurs beargumenteer ik hoe geschiedwerken over de Nederlandse Opstand konden fungeren als een verkapte bijdrage aan de politieke debatten over interne kwesties in hun stad of in hun streek. Twee van deze auteurs waren afkomstig uit kringen van de aristocratische koopliedenelite in Genua. Zowel Gerolamo Conestaggio (1540-1611) als Giovanni Costa (ca. 1550-ca.1630) behoorden tot de nieuwe Genuese adel. Conestaggio woonde een lange periode als koopman in Antwerpen, waar hij deel uitmaakte van de Genuese handelsnatie. Giovanni Costa stond middenin het politieke en culturele leven van Genua. De belangstelling van beide auteurs voor de ontwikkelingen in de Nederlanden vond vooral zijn oorsprong in de handelsbetrekkingen van de Genuezen met de Lage Landen. Dankzij de uitstekende commerciële én culturele contacten met de Nederlanden hadden beide auteurs toegang tot informatiebronnen die hen in staat stelden werken te schrijven over de Nederlandse Opstand. Ik begin mijn uiteenzetting echter met de derde geschiedschrijver, Francesco Bocchi (1548-1613?), humanist en polygraaf die werkzaam was in Florence tijdens de regeringen van de Medici. Zijn werk waarin de Toscaanse legercommandant Giovan Luigi ("Chiappino")

¹⁴ M.J. Levin, *Agents of Empire: Spanish Ambassadors in Sixteenth-Century Italy*, Ithaca-London, Cornell University Press, 2005.

¹⁵ Lamal, *Le Orecchie si piene di Fiandra*, cit., pp. 54-76.

¹⁶ <http://www.dutchrevolt.leiden.edu/dutch/geschiedschrijvers> geeft een overzicht van Italiaanse geschiedschrijvers. Tot 1648 verschenen twaalf Italiaanse geschiedwerken over de Opstand waarvan sommige edities vele malen werden herdrukt, zoals de uitgaven van Guido Bentivoglio en Famiano Strada.

Vitelli centraal staat, kan tegen de achtergrond van de Nederlandse oorlogen als een politiek getint geschrift worden gelezen. De drie hier besproken auteurs, afkomstig uit gebieden die geen onderdeel waren van het Spaans-Habsburgse rijk maar wel binnen de invloedssfeer van de Habsburgers vielen, schreven hun geschiedenissen over de Opstand met verschillende motieven. Wat deze werken onderscheidt van de meeste andere Italiaanse historiografie, is hun kritische kijk op het Habsburgse optreden in de opstandige Nederlanden en de pragmatische functie van de werken, die mede werden bepaald door de geografisch bepaalde socio-politieke achtergrond van de auteurs.

Nationaal besef en soldatenbelangen in een Florentijns manuscript over de Opstand

In 1585 voltooide de Florentijnse humanist en polygraaf Francesco Bocchi zijn manuscript over de Nederlandse Opstand. Het handschrift dat zich onder de titel *Historia della ribellione della Fiandra, avvenuta sotto la corona del Re Cattolico, Filippo di Spagna* in het omvangrijke archief van de Medici in Florence bevindt, was persklaar.¹⁷ De goedkeuring van de kerkelijke autoriteiten was afgegeven en het 'nihil obstat' werd door de vicarissen van het Florentijnse bisdom en de Inquisitie met een handtekening in het manuscript bekrachtigd. Om onduidelijke redenen is het echter nooit tot een uitgave van het manuscript gekomen.¹⁸ De tekst van Bocchi is voor zover bekend de eerste geschiedenis in een reeks van Italiaanse werken over de Nederlandse Opstand. Behalve de raadselen rondom de vraag waarom het geschiedwerk onuitgegeven bleef, roept ook de inhoud van het manuscript vraagtekens op. Uit correspondentie van Bocchi met Iacopo Dani, secretaris aan het hof van de Medici, kan worden opgemaakt dat de Florentijnse auteur een opdracht verwachtte om een biografisch werk te schrijven over het (militaire) leven van de Florentijnse commandant Chiappino Vitelli. De hoop van Bocchi was vermoedelijk gevestigd op de zoon van Vitelli, Gianvincenzo, of misschien op financiële steun van de Medici.¹⁹

Bocchi was per slot van rekening een broodschrijver die, net als vele andere intellectuelen en kunstenaars in Florence, grotendeels afhankelijk was van opdrachten van weldoeners uit het Florentijnse patriciaat en magistraten ('uomini

¹⁷ Francesco Bocchi, *Historia della ribellione della Fiandra, avvenuta sotto la corona del Re Cattolico, Filippo di Spagna* (Archivio di Stato di Firenze, Carte Stroziane Prima Serie n. 275), hierna in dit artikel vermeld als *Historia della ribellione*.

¹⁸ Er zijn vermoedens omtrent het niet verschijnen van het manuscript. Een zakelijk conflict met zijn huisdrukker Giorgio Marescotti zou de reden kunnen zijn geweest dat Bocchi's geschiedverhaal uiteindelijk in de archieven van de Medici is terechtgekomen. Eventuele correspondentie over dit manuscript tussen Bocchi en de Florentijnse drukker is echter niet te traceren. Over de relatie tussen Marescotti en Bocchi, zie G. Bertoli, 'Autori ed editori a Firenze nella seconda metà del sedicesimo secolo: il "caso" Marescotti', in: *Annali di Storia di Firenze* (2007) II, pp. 77-114. Eric Cochrane vermoedt dat de censor in Florence het manuscript heeft afgekeurd, maar Cochrane beargumenteert zijn vermoedens niet; zie E. Cochrane, *Florence in the forgotten centuries 1527-1800*, Chicago, University of Chicago Press, 1973, p. 151. In het manuscript bevinden zich doorhalingen in de tekst en verbeteringen in de kantlijn, die afkomstig kunnen zijn van de censor. Nina Lamal wijst in haar proefschrift op doorgestreepte passages waarin Machiavelli wordt genoemd; zij verbindt daar echter geen conclusies aan. Zie Lamal, *Le Orecchie si piene di Fiandra*, cit., p. 153.

¹⁹ Correspondentie tussen Dani en Bocchi is bewaard gebleven, zie *Carte Stroziane*, I, CXXXIV, cc 42-49. In brief 48 (9 mei 1582) schrijft Bocchi over zijn moeizame relatie met uitgever Marescotti en over de Vitelli's. Zie bovendien Lamal, *Le Orecchie si piene di Fiandra*, cit., p. 153.

nuovi') die door de Medici van buiten Florence werden aangetrokken.²⁰ Hij behoorde tot de kring van intellectuelen, literatoren en kunstenaars die het cultuurbeleid van de Medici mede vormgaf.²¹ Hij was de auteur van de eerste stadsgids van Florence die als voorbeeld gezien kan worden van de Florentijnse cultuurpolitiek.²² Cosimo's politiek stond vanaf de jaren 1560 niet alleen in het teken van een profilering van het groothertogdom tegenover andere stadstaten op het Italiaanse schiereiland, maar was bovendien gericht tegen een te grote Spaans-Habsburgse invloed in Italië. Florentijnse geschiedschrijvers zoals Benedetto Varchi (1503-1565) en Giambattista Adriani (1511-1579) schreven in opdracht van Cosimo I geschiedenissen van Florence, met het primaire doel de reputatie van het Florentijnse hof te vergroten. Adriani's *Istoria de' suoi tempi* beperkt zich niet tot de historie van Florence, maar schenkt ook aandacht aan militaire en politieke ontwikkelingen in en buiten Italië. Volgens Adriani kan de geschiedenis van Florence beter begrepen worden door ook de internationale verwickelingen en de invloed van het Spaans-Habsburgse imperium in Italië te bestuderen.²³ Ondanks zijn pro-Spaanse opvattingen was Adriani een voorstander van een meer onafhankelijke positie van het groothertogdom tegenover de Spaans-Habsburgse monarchie.²⁴

In het manuscript vormen de wederwaardigheden van Chiappino Vitelli, die aan de zijde van de hertog van Alva deelnam aan de strijd tegen de Nederlandse rebellen, het centrale deel van Bocchi's geschiedenis. Maar *de facto* is het toch vooral een relaas van de eerste fase van de oorlogen in de Nederlanden. Het verhaal in het manuscript loopt van 1566 tot 1577.²⁵ Behoudens de avonturen van de bekwame en bij zijn manschappen populaire Vitelli, gaat de auteur uitgebreid in op het militaire bedrijf, de schermutselingen ten velde en de belegeringen van de steden in de Nederlanden. De Florentijnse veelschrijver heeft op het eerste gezicht een pro-Habsburgs werk geschreven, wat onder meer blijkt uit zijn waardering voor de capaciteiten van Alva en andere hoge (Spaanse en Italiaanse) officieren in het Habsburgse leger. De positie van Filips II wordt nergens in zijn werk ter discussie gesteld. Bocchi toont begrip voor het harde optreden van het koninklijke leger tegen de ketterse beweging in de Nederlanden. Toch bevat het manuscript opvallende passages die het filo-Habsburgse karakter ervan nuanceren.

Dat blijkt onder andere uit de empathie of sympathie ten opzichte van de opstandelingen in Antwerpen in zijn relaas van de verschrikkingen van de Spaanse Furie in 1576, toen muitende en plunderende Spaanse soldaten door de straten van

²⁰ Voor een bijna compleet overzicht van Bocchi's gepubliceerde en onuitgegeven werk, zie R. De Mattei, 'Una inedita "Risposta" al Machiavelli di Francesco Bocchi', in: *Archivio Storico Italiano* 124 (1966), pp. 3-30, inz. pp. 22-30.

²¹ Voor de cultuurpolitiek van Cosimo I, zie H.Th. van Veen, *Cosimo de' Medici. Vorst en republikein*, Amsterdam, Meulenhoff, 1998. Zie ook K. Eisenbichler, *The Cultural Politics of Duke Cosimo I de' Medici*, Aldershot, Ashgate, 2001. Overzichten van Florentijnse geschiedschrijvers die aan het hof van Cosimo I verbonden waren, zijn het nog steeds informatieve boek van M. Lupo Gentile, *Studi sulla Storiografia Fiorentina Alla Corte di Cosimo I Di' Medici*, Pisa, Fratelli Nistri, 1905; R. von Albertini, *Firenze dalla repubblica al principato. Storia e coscienza politica*, Torino, Einaudi, 1970; en A. Baiocchi & S. Albonico (eds.), *Storici e politici fiorentini del Cinquecento*, Milano, Ricciardi, 1994, deel I.

²² Francesco Bocchi, *Le bellezze della città di Firenze*, Firenze, Bartolomeo Sermatelli, 1591.

²³ Zie de inleiding: Giovanni Battista Adriani, *Istoria de' suoi tempi*, Firenze, Giunti, 1583, p. 2. Zie ook: Von Albertini, *Firenze dalla repubblica al principato*, cit., pp. 310-311.

²⁴ Von Albertini, *Firenze dalla repubblica al principato*, cit., p. 349.

²⁵ Nina Lamal vermeldt in haar proefschrift dat Bocchi delen van zijn werk heeft ontleend aan twee Spaanse kroniekschrijvers: Pedro Cornejo en Alfonso Ulloa, zie Lamal, *Le Orecchie si piene di Fiandra*, p. 152. Een Italiaanse vertaling van Cornejo's kroniek verscheen in 1582, maar waarschijnlijk was Bocchi ook in de gelegenheid documenten uit het archief van de Medici te raadplegen.

de Scheldestad op zoek waren naar persoonlijke eigendommen en kostbaarheden van de Antwerpenaren.²⁶ Bocchi schenkt als een van de weinige Italiaanse auteurs ruim aandacht aan de Spaanse Furie. Hij erkent dat het meedogenloze optreden van Alva's leger en de zeer strenge maatregelen van de hertog tegen de bevolking, de situatie in de Nederlanden voor het Spaans-Habsburgse bestuur alleen maar hebben verslechterd.²⁷ Het meest opmerkelijke is vooral de onverholven anti-Spaanse toon op sommige plaatsen in het werk. Dit anti-Spaanse beeld wordt men vooral gewaar in de passages waar de capaciteiten van Vitelli en de voortreffelijkheid van de Italiaanse manschappen worden afgezet tegen de kwaliteiten en het gedrag van de Spaanse soldaten.²⁸ In het geval van de gebeurtenissen in 1576 tijdens de Spaanse Furie, schrijft Bocchi nadrukkelijk over het wangedrag van de Spaanse *tercios*. In beeldende zinnen verhaalt hij over de gruwelijkheden, begaan door de Spaanse soldaten: de stad lag vol lijken die de straten versperden; overal stroomde bloed; niemand ontkwam aan de rondtrekkende erop los slaande soldaten; zwaargewonde burgers werden alsnog gedood.²⁹ De auteur noemt in zijn manuscript het aantal van 18.000 doden. In werkelijkheid waren er ongeveer 2000 tot 2500 slachtoffers te betreuren onder de Antwerpse bevolking.³⁰ Het negatieve beeld dat de schrijver hier van de Spaanse soldaten geeft, doet denken aan de stereotyperingen van de zogenaamde 'Zwarte Legende'. Dit negatieve imago van de Spanjaarden is terug te voeren op de slechte reputatie van de Habsburgse troepen tijdens de veroveringsoorlogen van Karel V in delen van het Italiaanse schiereiland.³¹

Het antihispanisme in Bocchi's manuscript wordt vooral duidelijk in de tegenstellingen die de auteur aangeeft tussen de Spaanse en Italiaanse officieren en soldaten in het Habsburgse leger. Op meerdere plaatsen in het werk scherpt de schrijver de verschillen aan tussen 'wij' (Italianen) en 'zij' (Spanjaarden). De superioriteit en deugdzaamheid van de Italiaanse soldaten en het met nadruk verwijzen naar de Italiaanse aanwezigheid in het Habsburgse leger, wijzen op een

²⁶ Bocchi, *Historia della ribellione*, pp. 135-136.

²⁷ *Ivi*, p. 76 en p. 101.

²⁸ *Ivi*, p. 66: 'molti gentilhuomini Italiani riportavano lode di molta virtù, et di gran cuore'; p. 117: 'perche senza biasimare alcuna nazione, egli pure si dee dire, che la virtù Italiana sia delle altre in questo affare più felice, et senza fallo, per dir così' en 110: 'Per lo tempo adrieto si erano conosciuti i consigli degli Spagnuoli poco felici, et non molto efficaci, et per li disordini che piu, et piu multiplicavano ogni giorno'. De 'wanorde' bij de Spaanse legerleiding en soldaten was, volgens de auteur, de reden dat Filips II Chiappino ('huomo di maggior valore') benoemde tot bevelvoerder (p. 110).

²⁹ *Ivi*, pp. 140-141: na een negatief verhaal over de Spaanse soldaten ('Perche scarsi di amici gli Spagnuoli, privi di danari, abbandonati da tutti, colti in mezzo de' suoi nimici, nelle terre altrui, assaliti dalle maggiori asprezze, in una guerra di ogni altra più horribile, potevano esser vinti da minor numero di certo, se di tanta virtù fossero forniti i Fiamminghi [...] essere invincibili') steekt Bocchi vervolgens de loftrumpet af over de kracht van de Italiaanse soldaten in het Habsburgse leger ('Quanto meno erano i nostri per numero, tanto più cresceva la diligenza, et l'industria per ripararsi dalla furia de' congiurati').

³⁰ *Ivi*, p. 140. In Spaanse en Italiaanse geschiedwerken variëren de aantallen van de dodelijke slachtoffers. Het door Bocchi genoemde aantal is hoe dan ook ongeloofwaardig. Zie E. Rooms, 'Een nieuwe visie op de gebeurtenissen die geleid hebben tot de Spaanse Furie te Antwerpen op 4 november 1576', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 54 (1971), pp. 31-55, inz. pp. 52-53.

³¹ Over de Zwarte Legende, zie S. Arnoldsson, *La Leyenda Negra* (Gotenburg, Elander, 1960); K.W. Swart, 'The Black Legend during the Eighty Years War', in: J.S. Bromley & E.H. Kossmann (eds.), *Some political mythologies: papers delivered to the fifth Anglo-Dutch historical conference* (Den Haag 1975), *Britain and the Netherlands*, vol. V, pp. 36-57. Over het antihispanisme in Italië: A. Spagnoletti, 'Periodizzare l'antispagnolismo', in: A. Musi (ed.), *Alle origini di una nazione: antispagnolismo e identità italiana*, Milano, Guerini e Associati, 2003, pp. 395-405; E. Albertoni, 'Impero e Spagna nel pensiero politico italiano dal XVI al XVII secolo', in: *Il Pensiero Politico*, 22 (1989), pp. 19-37.

zeker ‘nationaal’ besef en een patriottisme dat Italiaans of misschien Toscaans gekleurd was.³² Volgens Bocchi werden de goede Italiaanse eigenschappen, zoals de militaire discipline, meer gewaardeerd dan bijvoorbeeld de daadkracht van de Spaanse militairen. Vanzelfsprekend worden de capaciteiten van Vitelli in het manuscript ten voorbeeld gesteld. De lofprijzingen in het manuscript aan het adres van de Italianen vormen een opvallend contrast met beeldvorming die de schrijver schetst van de Spaanse militairen. Dat negatieve imago wordt nog duidelijker door het contrast tussen Alva en de Italiaanse bevelhebber Alexander Farnese dat in de jaren tachtig in de Zuidelijke gewesten ontstond. Farnese, zoon van de vroegere landvoogdes Margaretha van Parma, was een ervaren en deskundige militair. Vanaf zijn eerste jaren als militair in de Nederlanden werd hij een zeer populaire bevelhebber en landvoogd. Na 1579 wist hij door zijn militair leidinggevende capaciteiten grote delen van de Zuidelijke Nederlanden vrij te maken van de protestantse opstandelingen. Zijn politiek die in het teken stond van verzoening en vergeving maakte hem bij de bevolking in de zuidelijke gewesten geliefd.³³ Toen Bocchi in 1585 de laatste hand legde aan zijn manuscript, had Farnese de verovering van Antwerpen aan zijn zegekar toegevoegd. De beeldvorming van Alva daarentegen was inmiddels in zowel de zuidelijke Nederlanden als in Italië negatief, vanwege zijn excessief strenge beleid.³⁴

Francesco Bocchi legt in zijn manuscript niet voor niets de nadruk op de voortreffelijkheid van de Italiaanse manschappen. De Italiaanse troepen werden traditioneel anders behandeld dan de Spanjaarden. Pas in de jaren 1580, dus precies in de tijd dat Bocchi zijn tekst schreef, kwam daar verandering in. In 1581 kregen de Italiaanse tercios na lang aandringen dezelfde rechten in het leger als hun Spaanse collega's.³⁵ Deze tekst lijkt aan deze lobby te kunnen worden verbonden. De kwaliteiten van de Italiaanse soldaten en officieren worden in alle mogelijke toonaarden beschreven en afgezet tegen de bijdrage van Spaanse militairen.³⁶ Vitelli is voor Bocchi de Italiaanse held en de vele loftuitingen die de Italiaanse bevelhebber ten deel vallen passen in dit verhaal met een politieke agenda.

Lokale politiek en transnationale geschiedschrijving

Ging het bij Bocchi nog om de tegenstelling tussen Italianen en ‘Spanjaarden’, de geschiedenissen over de Nederlandse Opstand van de Genuese schrijvers Gerolamo Conestaggio en Giovanni Costa hebben een meer (verborgen) lokaal karakter. Waarom hadden beide schrijvers een buitenlandse geschiedenis als vehikel nodig om het lezerspubliek te wijzen op ontwikkelingen die zich in Genua afspeelden?

³² *Historia della ribellione*, p. 42, p. 117 en bijvoorbeeld pp. 128-129.

³³ J. Pollmann & M. Stensland, ‘Alba’s Reputation in the Early Modern Low Countries’, in: M. Ebben, M. Lacy-Bruijn & R. van Hövell tot Westerflier (eds.), *Alba: general and servant to the crown*, Rotterdam, Karwansaray Publishers, 2013), pp. 309-325, inz. pp. 319-324; V. Soen, ‘Reconquista and Reconciliation in the Dutch Revolt: The Campaign of Governor-General Alexander Farnese (1578-1592)’, in: *Journal of Early Modern History*, 16 (2012), pp. 1-22; inz. pp. 21-22.

³⁴ M.-J. Rodriguez-Salgado, ‘Il Capo dei Capi: The Duke of Alba in Italy’, in Ebben, Lacy-Bruijn & Van Hövell tot Westerflier, *Alba: general and servant to the crown*, cit., pp. 249-255.

³⁵ F. González de León, *The Road to Rocroi: Class, Culture and Command in the Spanish Army of Flanders, 1567-1659*, Leiden, Brill, 2009, p. 71.

³⁶ De controverse tussen Italiaanse en Spaanse militairen binnen het Habsburgse leger wordt beschreven in B.de Groof, ‘Una questione di priorità: Spagnoli, Italiani e Fiamminghi alla morte di Alessandro Farnese’, in: A. Bilotto, P. Del Negro & C. Mozzarelli (eds.), *I Farnese: corti, guerra e nobiltà in antico regime*, Roma, Bulzoni editore, 1997, pp. 167-187. Voor dit thema, zie ook: A. Spagnoletti, ‘Onore e spirito nazionale nei soldati italiani’, in: C. Donati & B.R. Kroener (eds.), *Militari e società civile nell’Europa dell’età moderna (secoli XVI-XVIII)*, Bologna, il Mulino, 2007, pp. 211-253.

De wegen van de ‘gentilhuomini’ Gerolamo Conestaggio en Giovanni Costa hebben elkaar ongetwijfeld gekruist in kringen van de Genuese stedelijke elite. Beide edellieden waren actief in de plaatselijke politiek tijdens het turbulente eerste decennium van de zeventiende eeuw. Genua had zich vanaf het begin van de zestiende eeuw ontwikkeld tot een satellietstaat van de Habsburgers, al had het een eigen bestuur, eigen regels en wetten.³⁷ De positie van de stad was niet geheel te vergelijken met andere gebieden op het Italiaanse schiereiland, zoals het hertogdom Milaan en het koninkrijk Napels, die onderdeel waren van het Spaans-Habsburgse imperium.³⁸ De Habsburgse dominantie in Genua beïnvloedde de politieke verhoudingen in de stad. Tegen deze achtergrond speelde zich een langshepend conflict af tussen de adellijke stedelijke facties, tussen de oude en nieuwe aristocratie. Het zwaartepunt van het binnenlandse conflict had met de toenemende economische en financiële bemoeizucht van de Spaans-Habsburgse vorst te maken. De oude rijke adel (*nobili vecchi*), die steunde op het beleid van de Spaanse vorst, maakte de dienst uit in Genua. De Spaanse vorst steunde op zijn beurt op leningen die de oude aristocratie hem verstrekke. De nieuwe adel (*nobili nuovi*), die voor een groot deel was samengesteld uit geledingen van kooplieden, bankiers en juristen, was samen met de Genuese middenklasse van mening dat de stadsrepubliek economisch teveel afhankelijk was van de Spaans-Habsburgse monarchie.³⁹ Maar ook binnen de nieuwe aristocratie ontstonden meningsverschillen over de te volgen koers ten aanzien van het Spaans-Habsburgse imperium.

Het conflict tussen hispanofiele en hispanofobe facties in Genua liep dwars door de oude en nieuwe aristocratische facties heen en kwam duidelijk tot uiting rondom een slepende politieke kwestie die tot in lengte van jaren van de zeventiende eeuw in de stad voor diepgaande discussies zorgde. De splijtzwam in Genua draaide rond het bouwen onder auspiciën van de stadsrepubliek van een marinevloot. Vanaf 1528 beschermden galeien van de koninklijke Spaans-Habsburgse marine de Ligurische kust, met name om zich te verdedigen tegen Ottomaanse invallen. De haven bood de Habsburgers tegelijkertijd een uitvalsbasis voor hun vloot. De Genuese havenfaciliteiten waren voor de Habsburgers bovendien belangrijk voor de verbindingen met het hertogdom Milaan en met de “Spaanse weg” die naar de imperiale gebieden in Noordwest-Europa leidde. Hoewel veel Genuezen tewerkgesteld waren op de Spaanse galeien, was een aanzienlijke groep inwoners voorstander van een eigen vloot. Reminiscenties aan glorieusrijke tijden van de havenstad speelden voor hen een belangrijke rol. De tegenstanders van een Genuese vloot vreesden daarentegen voor de verhoging van allerlei stedelijke belastingen en voor een conflict met de Habsburgers.⁴⁰

Het Genuese stadsbestuur zag de felle polemieken tussen vertegenwoordigers en aanhangers van de verschillende facties in de eerste decennia van de zeventiende

³⁷ Zie: R. Savelli, *La repubblica oligarchia. Legislazione, istituzioni e ceti a Genova nel Cinquecento*, Milaan, Giuffrè, 1981. Verder: A. Pacini, “‘Pignatte di vetro’: being a republic in Philip II’s empire’ in T.J. Dandeleet & J.A. Marino (eds.), *Spain in Italy: politics, society, and religion 1500-1700*, Leiden, Brill, 2007, pp. 197-225.

³⁸ Zie J.H. Elliott, ‘A Europe of composite monarchies’, in: *Past and Present* 137 (1992), pp. 48-71. De Engelse historicus beschouwt het Spaans-Habsburgs imperium als een ‘samengestelde’ staat.

³⁹ Over de ‘nieuwe’ aristocratische families in Genua, zie C. Bitossi, *Il governo dei magnifici. Patriziato e politica a Genova fra Cinque e Seicento*, Genua, ECIG, 1990. Een prachtig portret van zo’n familie vindt men in E. Grendi, *I Balbi: una famiglia genovese fra Spagna e Impero*, Torino, Einaudi, 1997.

⁴⁰ Over het bouwen van een eigen zeemacht en discussies over dit onderwerp tijdens de zestiende en zeventiende eeuw in Genua, zie C. Bitossi, ‘Il Genio ligure risvegliato. La potenza navale nel discorso politico genovese del Seicento’, in: F. Cantù, *I linguaggi del potere nell’età barocca. 1. Politica e religione*, Roma, Viella, 2009, pp. 81-112.

eeuw als een bedreiging voor de interne stabiliteit. Met censuurmaatregelen probeerde de stadsregering de politieke debatten het zwijgen op te leggen en de uitgave van politiek getinte geschriften tegen te houden. Deze maatregelen leidden echter tot een stortvloed aan anonieme manuscripten waarmee de oppositie de censuur trachtte te omzeilen.⁴¹

Tegen dit decor van lokale politieke spanningen schreven Conestaggio en Costa⁴² hun werken over een opstand ‘in een verre uithoek van Europa’.⁴³ Beide uitgaves worden gezien als het beginpunt van de belangstelling voor de Republiek der Verenigde Nederlanden in Genua en in andere delen van Italië.⁴⁴ Conestaggio schreef zijn boek over de Opstand waarschijnlijk in de laatste tien jaren van zijn leven. Het werk dat oorspronkelijk in 1614 verscheen bij Pinelli in Venetië, werd in 1634 herdrukt bij Elzevier in Leiden, gevolgd door een Keulse roefdruk in 1615. In tegenstelling tot zijn succesvolle eerste boek over de annexatie van Portugal door Spanje, werd zijn geschiedwerk over de Opstand niet vertaald.⁴⁵ Costa’s traktaat beperkte zich tot één druk, die buiten Genua nagenoeg onbekend bleef.⁴⁶ Conestaggio schreef in zijn *Delle Guerre* over de eerste fase van de Nederlandse Opstand, terwijl Costa’s *Ragionamento* een verhandeling is over het Twaalfjarig Bestand dat in 1609 werd overeengekomen tussen de Habsburgers en de Republiek.

Dat de uitgave van Conestaggio’s *Delle Guerre* populair was en juist ook buiten Italië werd opgemerkt en gelezen, had te maken met de belangstelling in delen van Europa voor de oorlog in de Nederlanden. Het bijzondere aan deze kroniek was echter gelegen in de kritische toon tegenover het Spaans-Habsburgse beleid in de opstandige Nederlanden. Dit maakte het werk ook populair bij lezers in de Republiek der Verenigde Provinciën, zoals P.C. Hooft en Hugo de Groot, die voor hun geschiedwerken over de Opstand de geschiedenis van Conestaggio raadpleegden.⁴⁷ In tegenstelling tot zijn boek over Portugal werd Conestaggio’s geschiedenis over de Opstand in sommige pro-Spaanse publicaties fel gehekeld. Dat er vanuit het Spaanse hof of door haar sympathisanten kritiek kwam op Conestaggio, zegt veel over de (politieke) strekking van zijn boek. Er verscheen zelfs een contrageschiedenis waarin

⁴¹ Zie bijvoorbeeld P. Burke, ‘Public and Private Spheres in Late Renaissance Genoa’, in: *Idem, Varieties of Cultural History*, Cambridge, Polity Press, 1997, pp. 111-123. Over het conflict in Genua tussen het traditionele patriciaat en de nieuwe handelsaristocratie, zie, naast het werk van Carlo Bitossi, E. Grendi, *La repubblica aristocratica dei genovesi*, Bologna, Il Mulino, 1987.

⁴² G. Conestaggio, *Delle Guerre della Germania Inferiore*, Venezia, Pinelli, 1614, hierna *Delle Guerre*; G. Costa, *Ragionamento sopra la triegua de’ Paesi Bassi, conchiusa in Anversa l’anno 1609*, Genova, Pavoni, 1610, hierna vermeld als *Ragionamento*.

⁴³ Costa, *Ragionamento*, p. 27: ‘in un rimoto, e quasi ignoto angulo d’Europa’.

⁴⁴ Zie C. Constantini, ‘Politica e storiografia. L’età dei grandi repubblichisti’, in: F. Bianchi & F. Arato (eds.), *La letteratura ligure. La Repubblica aristocratica (1528-1797)*, Genova, Costa & Nolan, 1992, deel II, pp. 93-135, inz. p. 123.

⁴⁵ *Dell’unione del regno di Portogallo. Alla corona di Castiglia. Istoria del sig. Ieronimo de Franchi Conestaggio gentilhuomo genovese*, Genova, Pavoni, 1585. Er verschenen in de loop van de zeventiende eeuw vertalingen van dit werk in Engeland, Frankrijk, Duitsland en Spanje. Bovendien verscheen in 1602 een vertaling in het Latijn.

⁴⁶ Costa’s traktaat bevindt zich buiten Genua in slechts drie Italiaanse bibliotheken. Van Conestaggio’s werk zijn drie edities verschenen die in en buiten Italië een bredere verspreiding vonden.

⁴⁷ P.C. Hooft, *Nederlandse Historiën*, Amsterdam, 1642-1654; H. de Groot, *Annales et Historiae de rebus Belgicis*, Amsterdam, 1657-1658. In een van zijn brieven aan Constantijn Huygens schrijft Hooft dat het geschiedwerk van Conestaggio voor hem zeer nuttig is geweest en dat het een Nederlandse vertaling verdient, zie: P.C. Hooft, *De Briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft. Deel II: 1630-1637*, brief 422, Culemborg, 1977, Tjeenk Willink/Noorduijn, p. 137.

een auteur onder een gefingeerde naam *Delle Guerre* stevig bekritiseerde.⁴⁸ Het is onbekend of deze contrageschiedenis was geïnitieerd door de omgeving van de Spaanse vorst.

De herkomst van Conestaggio's kritische opstelling ten opzichte van de Spaans-Habsburgse politiek in de Nederlanden moet gezocht worden in zijn achtergrond. Al op jonge leeftijd verbleef Conestaggio in Antwerpen. In de Scheldestad nam hij de zakelijke honneurs waar van zijn vaders handelsonderneming. Hij was er lid van de handelsnatie van Genuese kooplieden en ondernemers en sloot zich aan bij de *Accademia letteraria dei Confusi*, een Genuees literaire genootschap dat allerlei contacten onderhield met intellectuelen uit Antwerpen en Genua.⁴⁹ Conestaggio's pragmatische koopmansgeest, ontwikkeld door zijn activiteiten in de internationale handel, en zijn contacten met de culturele wereld van Antwerpen en misschien ook elders in de Nederlanden, droegen bij aan zijn nuchtere en gematigde kijk op de gebeurtenissen tijdens de Nederlandse Opstand. Hij was bovendien getuige van de eerste perikelen van de opstand, en in 1576 maakte hij waarschijnlijk van dichtbij de verschrikkingen van de Spaanse Furie mee, toen plunderende Spaanse soldaten door Antwerpen trokken. Deze gebeurtenissen hebben wellicht zijn kritische visie op het Spaans-Habsburgse beleid in de Nederlanden blijvend beïnvloed. De jaren die Conestaggio aan het begin van de zeventiende eeuw als consul doorbracht in Venetië, waar hij bevriend raakte met leden van de Nederlandse protestantse handelsgemeenschap, alsook zijn huwelijk met een dochter van een protestantse Antwerpse handelaar, hebben zijn tegendraadse kijk op de religieuze en politieke ontwikkelingen in de Nederlanden ongetwijfeld versterkt.⁵⁰

Maar niet alleen deze feiten kunnen de kritische opstelling van Conestaggio verklaren. Zijn kritiek op het Spaanse bestuur in de Habsburgse Nederlanden moet in verband worden gezien met de positie van Genua binnen het samengestelde Habsburgse imperium. Conestaggio schreef zijn boek over de Opstand in de tijd dat het conflict tussen de verschillende facties hoog opliep en de Genuese stadsregering maatregelen nam om de onrust in de stad weg te nemen. Via zijn geschiedenis over de Opstand kon Conestaggio zich tot zijn stadsgenoten richten en zijn anti-Spaanse standpunt innemen als min of meer onafhankelijke spreekbuis van de nieuwe aristocratie in Genua, die streefde naar een neutrale en onafhankelijke houding tegenover de Habsburgers. Zijn boek over de Nederlandse Opstand verscheen niet in Genua, maar werd postuum op de markt gebracht door een drukker in de stad die zich het meest verzette tegen de Spaanse invloed in het Middellandse Zeegebied, Venetië.

Giovanni Costa's *Ragionamento* is, in tegenstelling tot het werk van zijn stadsgenoot, geen kroniek van de militaire en politieke ontwikkelingen in de Lage Landen. Costa schreef een vertoog, dat in 1610, dus een jaar na het ondertekenen van het Twaalfjarig Bestand, bij een Genuese drukker verscheen. In het traktaat,

⁴⁸ *Avertimenti sopra l'istoria delle guerre della Germania Inferiore, di Geronimo Conestaggio: fatti da Adriano Stopenro* (1619).

⁴⁹ Voor een bibliografisch overzicht met betrekking tot de Italiaanse handelsnaties in Antwerpen, zie het artikel van Christophe Schellekens in dit nummer.

⁵⁰ Over leven en werk van Gerolamo Conestaggio, zie: C. Reijner, 'Een Italiaanse verdediger van de Opstand?', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123, 2 (juni 2012), pp. 172-187. Zie ook M. van Gelder, 'In liefde en werk met de Lage Landen verbonden: de Genuese koopman en literator Girolamo Conestaggio (ca. 1530-1614/1615)', in: M. van Gelder & E. Mijers (eds.), *Internationale handelsnetwerken en culturele contacten in de vroegmoderne Nederlanden*, Maastricht, Shaker Publishing, 2009, pp. 43-53. Over de Nederlandse gemeenschap in Venetië: M. van Gelder, *Trading places: the Netherlandish Merchant Community in Early Modern Venice*, Leiden, Brill, 2009, in het bijzonder n.3, p. 152.

geschreven in dialoogvorm, staan dan ook de uitkomsten van het Bestand centraal.⁵¹ Dat de belangstelling zich in Genua sterk richtte op dit akkoord was niet zo vreemd. De Genuese bankier Ambrogio Spinola, financier van de Spaans-Habsburgse monarchie en succesvol legerbevelhebber van het koninklijke leger in de Nederlanden, was nauw betrokken bij de totstandkoming van het Bestand. Bovendien was het Bestand van belang voor Genua wegens de financiële en economische belangen die ze sinds de zestiende eeuw in de Nederlanden had opgebouwd, en zorgde voor verwarring in de stadsrepubliek. Zoals goed is weergegeven in de dialoogstructuur van het traktaat, waren de meningen over de economische gevolgen van het Bestand verdeeld. Op de achtergrond speelde ook de kwestie van de investeringen en leningen die door de Genuese bankiers aan de Spaans-Habsburgse waren verstrekt. Het Spaans-Habsburgse bankroet in 1607 had vérstrekkende gevolgen voor de financiële positie van het Genuese handelspatriciaat en voor de economische positie van havenstad.⁵² Een andere zaak die speelde in de Genuese discussies was de mogelijke openstelling van de Antwerpse haven. De Scheldestad was sinds 1585 afgesloten van haar belangrijkste aanvoerlijn en het Bestand zou misschien – zo was de hoop in Genua – leiden tot een einde van de blokkade door de Republiek der Verenigde Nederlanden.⁵³

De fictieve gesprekken tussen niet bij naam genoemde hooggeplaatste heren uit het aristocratische koopliedenmilieu van Genua, die volgens de auteur regelmatig bij hen thuis plaatsvonden, gaan in het traktaat dan ook voornamelijk over de economische en financiële positie van de Ligurische stad tegen de achtergrond van de nieuwe politieke situatie in Europa. De heren debatteren over internationale vraagstukken die betrekking hebben op de betekenis van het Bestand en de positie van het Spaans-Habsburgse vorstenhuis in Italië. Het gezelschap bespreekt oorzaken en gevolgen van de Opstand en tijdens de dialoog wordt duidelijk dat er binnen de kring noch over het beleid van het Spaans-Habsburgse bestuur in de Nederlanden, noch en over het bereikte akkoord tussen Spanje en de Republiek eenstemmigheid bestaat.

Onder de heren, zo blijkt uit de discussie, leeft ook bewondering voor de economische en politieke macht van de Republiek der Verenigde Nederlanden. De Republiek stond in de Ligurische havenstad, net zoals later in de zeventiende eeuw in andere delen van het Italiaanse schiereiland, voor sommige groepen model voor het oplossen van problemen die binnen het kader van het Spaanse imperium waren ontstaan.⁵⁴ In vaak ongepubliceerde geschriften en traktaten werd in Genua

⁵¹ Alles over het Twaalfjarig Bestand vindt men in S. Groenveld, *Het Twaalfjarig Bestand 1609-1621: de jongelingsjaren van de Republiek der Verenigde Nederlanden*, Den Haag, Haags Historisch Museum, 2009. Biografische gegevens over Costa zijn ontleend aan: G. Nuti, 'Giovanni Costa', in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 30 (1984), pp. 186-188. Over Costa en zijn traktaat zie: R. Belvederi, 'Il "Ragionamento di Giovanni Costa, Gentil'Homme Genovese..."', in: *Idem* (ed.), *Genova, la Liguria e l'Oltremare tra Medioevo ed età moderna: studi e ricerche d'archivio*, Genova, Bozzi, 1981, pp. 175-360. Over Costa en andere Italiaanse geschiedschrijvers over het Bestand: A. Clerici, 'Ragion di Stato e politica internazionale. Guido Bentivoglio e altri interpreti italiani della Tregua dei Dodici Anni (1609)', *Dimensioni e problemi della ricerca storica*, 2 (2009), pp. 187-223.

⁵² T.A. Kirk, *Genoa and the Sea*, cit., pp. 89-99.

⁵³ Over de inspanningen van de Spaanse Nederlanden om de Schelde te heropenen voor de internationale scheepvaart: R. Vermeir & T. Roggeman 'Implementing the truce: negotiations between the Republic and the archducal Netherlands, 1609-10', *European Review of History-Revue européenne d'histoire*, 17, 6 december 2010, pp. 817-833, vooral pp. 823-826.

⁵⁴ De Nederlandse opstand en de vorming van de Republiek der Verenigde Nederlanden hadden invloed op de revolte in het koninkrijk Napels in het midden van de zeventiende eeuw. Zie onder andere R. Villari, *Un sogno di libertà: Napoli nel declino di un impero 1585-1648*, Milano, Mondadori, 2012, inz. pp. 128-161 en pp. 493-520.

verwezen naar de (zee)macht van de Republiek. Deze geschriften werden ingezet in de polemische strijd die was ontstaan over het oprichten van een eigen marine, zoals ik al hiervoor memoreerde.⁵⁵ De interesse in Genua voor de ‘Hollandse mythe’ hing nauw samen met de uitstekende handelscontacten tussen de Nederlanden en de maritieme stadsrepubliek Genua.⁵⁶ Het model van het commerciële republikanisme in Holland en Zeeland was in ieder geval binnen een deel van de Genuese elite populair, zoals dat in andere delen van Italië het geval was.⁵⁷ In Genua werd met ontzag naar de Venetiaanse en Nederlandse republiek gekeken. Uit Costa’s traktaat blijkt bovendien de bekendheid van de Genuese schrijver met de geschriften van onder andere Hugo Grotius, wiens belangrijkste werk, *Mare Liberum* (1609), wordt geciteerd.⁵⁸ Dat Costa al vroeg op de hoogte was van het befaamde geschrift is een indicatie van de goede contacten tussen Genua en de Nederlanden, die werden bevorderd door de uitstekende handelsnetwerken tussen beide gebieden. Bewijzen daarvan vindt men terug in de bibliotheken, briefwisselingen en vooral privéverzamelingen van aristocratische families.⁵⁹

Het toepassen van de dialoogvorm in werken met een historisch-politieke strekking, naar het voorbeeld van schrijvers uit de klassieke oudheid, was in Genua tijdens de zestiende en zeventiende eeuw populair.⁶⁰ De dialoogvorm gaf de schrijver de mogelijkheid om politiek gevoelige vraagstukken te bespreken die binnen de gebruikelijke vorm van een geschiedwerk niet mogelijk waren geweest. De censuur maakte het voor de intellectuele stedelijke elite bijna onmogelijk om openlijk standpunten in te nemen die diametraal ingingen tegen het Genuese stadsbestuur en tegen de Spaans-Habsburgse invloed in de stad. De vele nooit uitgegeven manuscripten die ondergronds circuleerden in Genua droegen bij aan de politieke debatten in de stad.⁶¹ Costa schreef een politiek getint historisch werk dat, in tegenstelling tot het laatste boek van Conestaggio, wel op de Genuese boekenmarkt verscheen. Met zijn verhoog over een Nederlands onderwerp richtte hij zich tot een breed geïnteresseerd publiek in Genua, dat de intenties van de schrijver maar al te goed zal hebben begrepen.

Tot besluit: lessen van geschiedenis

In mijn analyse heb ik benadrukt dat niet alleen de nieuwsgierigheid naar de gebeurtenissen in de opstandige Nederlanden heeft geleid tot een aantal Italiaanse Opstandsgeschiedenissen. Naast de aandacht in Italië voor de religieus-politieke oorzaken, de betrokkenheid van duizenden Italiaanse soldaten bij de Nederlandse

⁵⁵ Twee anonieme manuscripten over dit onderwerp waarin wordt verwezen naar de Nederlandse scheepvaart: *Trattato delle armi marittime genovesi*, A.S.G. (Archivio di Stato Genova), ms. 709 en manuscript A.S.G./A.S., *Politicorum*, map 1652, bundel 22.

⁵⁶ C.Constantini, ‘Politica e storiografia’, cit., pp. 93-135, inz.123.

⁵⁷ V. Conti, ‘Il modello politico olandese in Italia durante la prima metà del Seicento’, in: V.I. Comparato (ed.), *Modelli nella storia del pensiero politico*, Firenze, Olschki, 1987, pp. 145-163, inz. pp.150-151. Over de Nederlandse straatvaart in het Middellandse Zeegebied tot 1621, zie E. Haitsma Mulier, ‘Genova e l’Olanda nel Seicento: contatti mercantili e ispirazione politica’, in: *Atti del Congresso internazionale di studi Rapporti Genova-Mediterraneo-Atlantico nell’età moderna*, Genova, Università di Genova, 1983, pp. 431-444.

⁵⁸ Costa, *Ragionamento*, p. 46. Zie ook: A. Clerici, ‘Ragion di Stato e politica internazionale’, p. 211.

⁵⁹ Een voorbeeld zijn de honderden brieven uit Antwerpen en uit andere steden in de Nederlanden die zich bevinden in de archieven van Genua, en die nog niet zijn onderzocht.

⁶⁰ Een invloedrijk traktaat in dialoogvorm binnen de Genuese stadsgeschiedenis is: O. Foglietta, *Dialogo della Repubblica di Genova*, Roma, Antonio Blado, 1559.

⁶¹ Zie P. Burke, ‘Public and Private Spheres in Late Renaissance Genoa’, cit.; C. Reijner, ‘Gesprekken in Genua. Giovanni Costa over het Twaalfjarig Bestand’, in: *De Zeventiende Eeuw* 30 (2014) 1, pp. 76-96.

oorlogen, de commerciële belangen en de culturele uitwisseling tussen de Nederlanden en Genua, is één aspect van deze interesse in de Italiaanse historiografie lang onbelicht gebleven, namelijk de betekenis ervan binnen de lokale Italiaanse context van de auteur.

Het is bekend bij historici dat geschiedschrijving die de eigen (nationale) geschiedenis beschreef werd ingezet om binnenlandse politieke kwesties ter sprake te brengen, vaak een onderliggende politieke boodschap bevatte of een bevestiging was van een officieel standpunt.⁶² Ditzelfde effect zien we terug in de drie hier besproken werken, gewijd aan de Nederlandse Opstand. De auteurs bespreken actuele politieke thema's niet aan de hand van verwijzingen naar gebeurtenissen in Italië of naar hun lokale geschiedenis, maar gebruiken de geschiedenis van opstandige gewesten in de verre Nederlanden als medium voor hun kritiek op (politiek onwenselijke) ontwikkelingen in hun eigen stad of land. Het verhaal van de Opstand bood beide Genuese schrijvers de kans om de gang van zaken in hun stad te bekritisieren en het politieke debat over actuele kwesties aan te zwengelen. Conestaggio schreef een actualiteitskroniek die voor een belangrijk deel steunde op herinneringen aan zijn tijd in Antwerpen. Costa schreef zijn traktaat over actuele politieke verwickelingen in een ander deel van Europa die voor zijn stad van direct belang waren. Beiden schreven vanuit de Genuese context, waar Republikeinse (commerciële) denkbeelden uit de Nederlanden, zoals die van Hugo Grotius en Justus Lipsius, een aanzienlijke bekendheid hadden. Het succes van de handel en nijverheid in de Republiek werd een voorbeeld voor de Genuezen.

Voor de Florentijn Bocchi maakte de geschiedenis van de verwickelingen in de Habsburgse Nederlanden, met in de hoofdrol een Italiaanse held, het mogelijk om de Italiaanse bijdrage aan de strijd tegen de opstandelingen te accentueren ten opzichte van de Spaanse soldaten en officieren. Zo zetten Bocchi, Costa en Conestaggio, ieder op zijn eigen manier en binnen een andere context, hun kennis over de Nederlandse Opstand in als een voorbeeld voor het heden, maar ook als een les voor de toekomst van hun stad of land.

Trefwoorden

Gerolamo Conestaggio, Giovanni Costa, Francesco Bocchi, Italiaanse historiografie, Nederlandse Opstand

Cees Reijner is als docent geschiedenis werkzaam op het Mgr. Frencken College in Oosterhout. Hij studeerde geschiedenis en Italiaanse taal- en letterkunde. Sinds drie jaar verricht hij promotieonderzoek aan de Universiteit Leiden naar de Italiaanse geschiedschrijving over de Nederlandse Opstand. In het kader van zijn onderzoeksproject publiceerde hij artikelen in onder andere *Tijdschrift voor Geschiedenis* en *De Zeventiende Eeuw*.

Rustlandstraat 13, 4818 JM
Breda (Nederland)
creyner@xs4all.nl

⁶² H. Dunthorne, *Britain and the Dutch Revolt*, cit.

RIASSUNTO

Il mito dell'Olanda

Politica e storiografia in Italia nella prima età moderna

Nell'Europa della prima età moderna la storiografia era utilizzata di consueto come strumento per ricollegarsi alle questioni politiche locali. Mentre gli storici dei secoli più recenti hanno preso in esame anzitutto gli autori che scrivevano direttamente della propria storia nazionale, nella prima età moderna l'opinione pubblica di un Paese si formava tenendo anche conto di avvenimenti storici stranieri o transnazionali, che portavano un contributo importante al dibattito storico locale. In quale misura la storiografia italiana asservì a tal fine? Questo contributo verifica se la storiografia italiana sulla guerra degli ottant'anni (1568-1648) abbia offerto un contributo, seppur velato, al dibattito politico italiano contemporaneo. La Rivolta dei Paesi Bassi e la Repubblica delle Province Unite erano, non di rado, elevate a modello o a termine di confronto per la situazione politica ed economica dell'Italia. Questo articolo prova ad individuare l'agenda politica sottostante a tre opere storiografiche scritte, rispettivamente, da Francesco Bocchi, Giovanni Costa e Gerolamo Conestaggio. A tal fine i dibattiti che si colgono in filigrana, sullo sfondo della materia storica, vengono interpretati alla luce del contesto politico italiano contemporaneo.